

<https://doi.org/10.62837/2024.4.311>

SEVİNC ZİYAD QIZI MƏHƏRRƏMOVA
ADPU-nun Ağcabədi filialı
maharramova.sevinc@mail.ru

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA SOVET REPRESİYASININ ƏKSI

Böyük bir zaman kəsiyində represiyaya məruz qalan sovet xalqları içərisində ən ağır zərbə məhz Azərbaycana dəymişdi. Bunun bir səbəbi Azərbaycanda sovet gerçəklərini anlayan, Rusiya tərəfindən istismar olunduğumuzu başa düşən ziyalı təbəqənin çoxluğu, bir səbəbi isə bu faciəni həyata keçirən vəzifə sahiblərinin böyük bir qisminin məhz ermənilərdən ibarət olması idi. Onlar çox böyük “həvəslə” Azərbaycanın ziyalılarını məhv edir, onları həm psixi, həm də fiziki işgəncələrə məruz qoyurdular.

Repressiya qurbanlarına bəraət verildikdən sonra da bu mövzuda əsl həqiqətləri açıb söyləmək mümkün olmadı. Minlərlə insanın günahsız olduğu halda işgəncələrə məruz qaldığını, güllələndiyini, sürgün edildiyini etiraf etməyə məcbur olan rejim bu məsələdə ayrı-ayrı fərdləri günahlandırmaqla kifayətləndi. Arxivlər açılmadı, şahidlər isə bu barədə danışmaqdan qorxdular. Çünki repressiya əslində sözdə bitmişdi, rejim yenə eyni idi. Bu rejim milyonlarla insanı çürük ideyalarının qurbanına çevirdiyini, həbsxanarda, düşərgələrdə, isti səhralarda, soyuq meşələrdə istismar etdiyini, həm fiziki, həm də mənəvi işgəncələrə məruz qoyduğunu etiraf etməyə, bunun üçün ittiham olunmağa, mühakimə edilməyə razı deyildi.

Məşhur rus yazıçısı, “Nobel” mükafatçısı Aleksandr Soljenitsın xalqın faciəsini əks etdirən “QULAQ arxipelaqı” əsərinin 1-ci cildini 1973-cü ildə Fransada dərc etdirdikdən sonra “vətənə xəyanət”də günahlandırılmış, sovet vətəndaşlığından məhrum edilmiş və məhkəmə qərarı olmadan ölkədən çıxarılmışdı.

Bütün bunlara baxmayaraq bəraətdən sonra Azərbaycan şair və yazıçıları repressiya mövzusunda əsərlər yazmağa başladılar. İsa Hüseynov “Yanar ürək”, Rəsul Rza “Qızılgül olmayaydı...”, Mehdi Hüseyn “Yeraltı çaylar dənizə axır”, Şıxəli Qurbanov “Sənsiz”, Sabir Əhmədli “Görünməz dalğa” əsərlərində repressiya faciələrinin əsl

səbəblərini açıb göstərə, həbs olunanlara verilən qeyri-insani işgəncələri əks etdirə bilməsələr də, sovet rejiminin törətdiyi faciələri bədiiləşdirdilər.

80-ci illərdə sovet rejiminin dayaqları çürüməyə başlayanda şair və yazıçılarımız represiya mövzusunda yenidən müraciət etdilər. Elçin “Ölüm hökmü”, Yusif Səmədoğlu “Qətl günü”, Rafael Hüseynov “Cavidlər” romanlarını, İlyas Əfəndiyev isə “Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali” pyesini yazdı. Bu əsərlərdə represianın daha qaranlıq səhifələrinə işıq salınıb səbəbləri araşdırılsa da əsl həqiqətləri yalnız müstəqillik illərində əks etdirmək mümkün oldu.

Müstəqilliyin bərpasından sonra ən çox müraciət olunan mövzulardan biri də məhz represiya mövzusu idi. Buna səbəb bir tərəfdən bu mövzuda çox zəngin materialın olması, digər tərəfdən də yazarların uzun illər yazmaq istəyib, lakin yazma bilmədikləri “hazır” sujetlərin olması idi.

Belə yazıçılardan biri də İsmayıl Şıxlı idi. “Dəli Kür”dən sonra 1920-ci illərdə baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələr barədə əsər yazmaq istəyən İsmayıl Şıxlı bu dövrlə bağlı xeyli araşdırmalar aparır, “həyatı cəmiyyətin ictimai-siyasi və sosial-tarixi ilə səsleşən və nəticə etibarilə fərdi tərcümeyi-halı ictimai tərcümeyi-hala cevrilən” şəxslər barədə məlumatlar toplayır. Lakin “Qanlı təpə” adlandırdığı bu romanı yazmaq istəyəndə qarşısına çox mühüm problemlər çıxır.

“Dəli Kür” romanındakı hadisələr çar Rusiyası dövründə baş verdiyi üçün həqiqətləri olduğu kimi əks etdirən İsmayıl Şıxlı sovet dövründə baş verən faciələri qələmə almağın mümkünsüzlüyünü, rejimin ona bu əsərdə əsl həqiqətləri əks etdirməyə icazə verməyəcəyini anlayır. Başa düşür ki, sovet rejiminin tələbləri ilə yazılacaq roman “yazılmış əsərlərin təkrarından başqa bir şey olmayacaq”, çünki yazılmamış qanunlarla idarə olunan sovet rejimi onun yazmaq istədiyi həqiqətlərin üzərinə möhkəm bir sədd çəkmişdi. Müraciət etdiyi bütün mövzularda ədalətin və həqiqətin tərəfindən çıxış edən İsmayıl Şıxlı gerçəkləri sovet boyası ilə pərdələməkdənsə bu əsəri yazmamağa qərar verir.

1991-ci ildə yazıçının öz düşüncələrini sərbəst ifadə etmək arzusu Vətənimizlə birlikdə öz müstəqilliyinə qovuşur və İsmayıl Şıxlı həmin vaxt xəstə olmasına baxmayaraq “Qanlı təpə” romanını yazmağa

başlayır. Bu dəfə əsərin ruhu və məzmunu ilə birgə adı da dəyişərək “Ölən dünyam” olur.

1920-ci illərin ziddiyyətli və mürəkkəb hadisələrini özündə əks etdirən bu roman bir neçə süjeti özündə birləşdirir. İsmayıl Şıxlı sanki bu romanın onun sonuncu əsəri olacağını hiss etdiyi üçün sovet dövrü yazmaq istəyib yaza bilmədiyi mövzuların hamısını qələmə alır.

Əsərdə hadisələr iki böyük nəslin – başında Güllü xanımın durduğu Alqazaxlılarla Ömər koxanın başçılıq etdiyi Çıraqlıların münasibətləri fonunda baş verir. Əsərin sonlarına yaxın biz hər iki ailənin Rusiyanın ucsuz-bucaqsız meşələrində yerləşən düşərgəyə sürgün olunduqlarını görürük. İnsani dəyərlərini itirən hökumət adamlarının həm evlərindən köçürülərkən, həm də üç günlük yol boyu sürgün olunan insanlara qarşı qeyri-insani münasibətinin şahidi oluruq.

“Ölən dünyam” romanda yerli hakimiyyət orqanlarının “cəmiyyəti müzür ünsürlərdən təmizləmə” siyasətini, yəni represiyayı insan həyatına, insani dəyərlərə heç bir hörmət göstərmədən necə kortəbii şəkildə apardığını görürük.

Bu proseslərdə xüsusi diqqət çəkən maraqlı obrazlardan biri də Kəsəmənlidir. O, hökumət adamı olmasına baxmayaraq “Troyka”nın qərarlarının əleyhinə çıxır, onları icra etməkdən imtina edir. Çekanın nümayəndəsi Fətullayevə: “...elə şey var ki, onun üstündə adamı danlayarlar, elə şey var ki, onun üstündə adamı damlayarlar. Sən isə güllələməkdən başqa bir şey bilmirsən”, - deyir. Daim xalqı, dövlətçiliyi düşünən Kəsəmənlini o həddə gətiririlər ki, Fətullayevi güllələyir və qaçaqlara qoşularaq ölkəni tərk edir.

Əsərdə represiyaya məruz qalan obrazlardan biri də Halay bəydir. Kasıblara həmişə qayğı ilə yanaşan Halay bəyin məqsədi yalnız müəllim kimi fəaliyyət göstərərək gələcək nəsle təhsil verməkdir. Amma bəy nəslindən olduğu üçün həm hökumət, həm də şagirdləri tərəfindən təhdidlərlə üzləşir. Qaçaqqlara qoşulan Halay bəyi yenidən müəllimliyə qayıtmaq istəyən Kəsəmənliyə dediyi sözlər dövrün real mənzərəsini əks etdirir.

“Rəhbərin altı şərtini oxumusanmı? Stalini deyirəm. Orda yazılıb ki, "Öz kadrlarımız yetişənə qədər köhnə mütəxəssislərdən istifadə edəcəyik". Cavanların hərəsi bu kitabçadan birini götürüb iclaslarda, yığıncaqlarda, dərslərdə üstümüzə qışqırırlar: "Siz köhnə ziyalılırsınız.

Hələlik sizdən istifadə edirik. Özümüzünkülər yetişən kimi sizin hamınızı qovacaq". Hətta dərslərini bilməyən tələbələrdən biri sinif uşaqlarının qarşısında mənim üstümə qışqırdı: "Halay bəy, sənə mülkədar təbiətin istəmir ki, mənim kimi kəndli balası elm sahibi olsun. Amma unutma ki, mənim səni parçalayacaq qədər iti dişlərim və dırnaqlarım var! İndi sən özün söylə, Kabı, mən belə adamlarla necə dolanım?"

Romanda Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk hökumətinin yaradıcılarından biri və səhiyyə naziri, 1919-cu ilin mayından Gəncə Quberniyasının Qubernatoru təyin edilən, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə həbs olunaraq güllələnən Xudadat bəy Rəfibəylinin də bədii obrazı yaradılmışdır. İsmayıl Şıxlı Xudadat bəy Rəfibəylinin təşkilatçılığı və rəhbərliyi ilə 1920-ci ilin may ayında Azərbaycanı sovet işğalından azad etmək və kommunistlərin özbaşınalığına son qoymaq üçün təşkil olunmuş Gəncə üsyanını da "Ölən dünyam" romanında əks etdirmişdir.

Romanda təsvir edilən süjetlərdən biri də Qaymaqlı kəndində baş verən hadisələrdir. Bu kəndə gələn rus qoşunları 15 yaşından yuxarı bütün kişiləri məscidin həyətinə toplayıb silahlarını təhvil vermələrini tələb edirlər. Silahlarını vermək istəməyən sadə kənd adamlarının inadını qırmaq, qüvurlarını sındırmaq üçün Gəncə üsyanının iştirakçısı Çapıq Əmrahı kənd əhalisinin gözü qarşısında güllələyir, bununla da istəklərinə çatırlar.

Göründüyü kimi İsmayıl Şıxlının "Ölən dünyam" romanında 4 müstəqil süjet vardır. Əgər yazıçı bu romanı sovet dönəmində yazmaq imkanı əldə etsəydi, yəqin ki, Azərbaycan ədəbiyyatına bir roman yox, 4 roman təqdim edəcəkdi. Bu isə sovet represiyasının ədəbiyyatımıza vurduğu minlərlə zərbədən yalnız biridir.

Müstəqilliyimizin ilk illərində represiya mövzusunda qələmə alınan əsərlərdən biri də Hüseyn Abbaszadənin "Qayıdanlardan biri" romanıdır. Əsərdə misgər yanında şagird işləyən Xanəliyə böhtan atılaraq onu sovet hökuməti əleyhinə təbliğat aparmaqda günalandırırlar. Eyni zamanda dostlarını da ona qarşı yalançı şahidliyə məcbur edirlər.

Bu roman sadə insanların şəxsində dövrün ictimai-siyasi həyatını açıb göstərən ən yaxşı əsərlərdən biridir.

Son illər xatirə ədəbiyyatı silsiləsindən nəşr olunan kitablar arasında represiya illəri barədə xatirələr də öz əksini tapır. “Hüseyn Cavid haqqında xatirələr”də şairin həyat yoldaşı Müşkünaz xanımın və qızı Turan Cavidin, “Əhməd Cavad haqqında xatirələr”də isə oğulları Niyazi və Yılmaz Axundzadələr, müasirləri Əmir Mustafayev, Əli Səbri, Rəhman Salmanlı və başqalarının xatirələri yer almışdır.

Dilbər Axundzadənin «Müşfiqli günlərim» əsəri də xatirə ədəbiyyatı silsiləsində yenidən dərc olunub. Amma sovet dövrü yazıldığı üçün biz bu əsərdə əsl həqiqətlərin sovet pafosu ilə gizlədildiyini görürük.

Yazıçı-tərcüməçi Hüseyn Şərif də öz “Xatirlər”ində digər müasirləri ilə yanaşı H.Cavid və M. Müşfiq haqqında da söz açır, represiya illərinin həqiqətlərinə işıq salır.

Xatirə ədəbiyyatı silsiləsinin represiyanı əks etdirən digər nümunəsi Ələviyyə Babayevanın “Əlvida” dilogiyasıdır. Əsərin birinci hissəsi “Sönmüş ulduzların işığı”, ikinci hissəsi isə “Əlvida” adlanır. Bu romanda Ələviyyə Babayeva XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələrin fonunda öz ailəsinin yaşadığı hadisələri ürək ağrısı ilə təsvir edir.

Xatirə ədəbiyyatı silsiləsinin ən diqqət çəkən əsərlərindən biri də Qumral Sadıqzadənin öz atası Seyid Hüseyn haqqında yazdığı “Son mənzili Xəzər oldu” sənədli romanıdır. XX əsrin 20-30-cu illərində publisist və hekayə ustası kimi şöhrət tapmış Seyid Hüseyn və onun həyat yoldaşı şairə Ümgülsüm Sadıqzadə həbs olunarkən 7 yaşında olan Qumral Sadıqzadə iki qardaşı ilə birgə qohumlarının himayəsində qalır. Valideynləri bəraət aldıqdan sonra isə onların yaradıcılığı ilə tanış olur. Uzun illər elmi araşdırmalar aparır, şəxsi arxivlərdən məlumatlar toplayır, Seyid Hüseynin dövrü mətbuatda dərc olunmuş 300-ə qədər məqaləsini və qohumlarına yazdığı məktubları əldə edərək oxuyur. Qohumlarından onlar barədə zəngin məlumatlar əldə edir.

Romanı 1982-ci ildə yazmağa başlayan Qumral Sadıqzadə atasının həbs olunması hadisəsi ilə əsəri yekunlaşdırmağı planlaşdırır. Lakin aşkarlıq dövrünün başlanması və müstəqilliyin bərpası onu hadisələri daha dolğun əks etdirməyə ruhlandırır. Beləliklə, əsərin I hissəsi 1991-ci ildə, II hissəsi isə 1998-ci ildə çap olunur.

Qumral Sadıqzadə bu əsərdə böyük bir nəslin ailə şəcərəsini əks etdirməklə yanaşı H.Cavid, M.Ə.Rəsulzadə, C.Cabbarlı, Ə.Cavad, Y.V.Çəmənəminli, A.Şaiq, M.Rahim, M.Müşviq, Salman Mümtaz və s. kimi tarixi şəxsiyyətlərin də bədii obrazını yaratmışdır. Romanda represiya illərində Yazıçılar İttifaqında keçirilən iclaslar, Azərbaycan şair və yazıçılarının bu icaslardakı çıxışları, baş verən hadisələrə münasibətləri də öz əksini tapmışdır. Onlardan bəziləri özlərini qorumaq üçün öz keçmiş “səhvlərini” etiraf edib sovet ittifaqına sadıq olacaqlarını bəyan etsə də, bəziləri başqalarının əleyhinə çıxışlar edir, onları qurban verirdilər.

“Sonrakı günlərdə Süleyman Rüstəm, Hidayət Əfəndiyev, Məmməd Arif, Hökümə Sultanova öz çıxışlarında qatı düşmən saydıqları Ruhulla Axundovun, Əli Kərimovun, Yusif Vəzirin, Əhməd Cavadın əsərlərində və yaxud nə vaxtsa söylədikləri sözlərində, hərəkətlərində ifşaedici faktlar tapıb ortaya çıxarır, fakt olmadıqda tənqid olunanların keçmişinə aid böhtanlar uydururdular. Elə bil bu adamlar sənət yoldaşlarını ifşa etməkdə, onlara qara yaxmaqda bir-biri ilə yarışa girmişdilər.”

Seyid Hüseyin həyat yoldaşı Ümgülsüm M.Ə.Rəsulzadənin həm əmisi qızı, həm də baldızı idi. Cümhuriyyət dövründə sevə-sevə vəsf etdi dövlətçiliyimizi, müstəqilliyimizi, bayrağımızı. 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulanda isə “Bayrağım enərkən” şeirini yana-yana yazdı:

*Yazıq, səni Bayrağım, endirdilər öyləmi?
Səni yıxıb devirən o zəhərli ruzigar,
O haqq yeyən haqsızlar, vəhşilər, tanrısızlar,
Yanar ocağımı da söndürdülər, öyləmi?*

Seyid Hüseyin isə daima dövrü mətbuatda öz kəskin məqalə və felyetonları ilə çıxış edirdi. Sovet rejimi isə bunu gözardı edə bilməzdi.

Qumral Sadıqzadə “Son mənzili Xəzər oldu” əsərində həm öz valideynlərinin, həm də digər qohumlarının - bir ailənin on üç nəfər üzvünün represiyaya məruz qalmasından, həbsxanada və sürgündə üzləşdikləri faciələrdən ürək ağrısı ilə bəhs edir. Romanda Məmmədəmin Rəsulzadənin də ailə üzvlərinin – oğulları Rəsulun və Azərin, həyat yoldaşı Ümbülbəninin, qardaşının həyat yoldaşı Raziyyənin, oğulları Musa və Gündüzün həbs olunmaları, istentaqları, məhkəmə qərarları və sürgün həyatları da öz əksini tapmışdır.

“Son mənzili Xəzər oldu” romanında biz Ümgülsüm Sadıqzadənin müxtəlif şeirlərinin yazılması tarixi bərdə də məlumat alırıq. Bu şeirlərdə həbsxana həyatının çətinlikləri, Vətən həsrəti, sevdiklərindən ayrı düşməyin əzabı duyulur, oğlu Cığatayla mənzum məktublaşmaları isə övlad həsrəti ilə yanıb qovrulan bir ananın daxili üsyanı kimi səslənir:

Oxudum şeirini, sevimli gülüm,
Göz ağladısı da, sevindi könlüm.
Bir həsrətim budur, üzünü görüm,
Nə olursa olsun, xilqət olmasın.

Seyid Hüseyinin və Ümgülsüm Sadıqzadənin Azərbaycan ədəbiyyatı və publisistikasındakı rolları çağdaş dövrümüzdə təəssüf ki, kifayət qədər təbliğ olunmur. Bu əsər eyni zamanda onların ədəbi və publisistik yaradıcılığını işıqlandıran mənbə kimi də əhəmiyyətlidir.

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq imzalarından olan Ülviyyə Tahir də represiya mövzusunda müraciət edərək 2017-ci ildə “ALJİR”, 2020-ci ildə isə “Şükriyyə taleyim” romanlarını yazmışdır.

ALJİR (Акмолинский Лагерь Жён Изменников Родины) Vətən Xainləri Qadınlarının Akmola Düşərgəsi ifadəsinin abreviaturasıdır.

Akmola düşərgəsi. 1937-1938-ci illərdə SSRİ-nin müxtəlif ərazilərində həbs olunmuş 18 mindən çox qadının məhkum həyatı yaşadığı cəhənnəm. Bu cəhənnəmin sakinlərinin 44 nəfəri Azərbaycanın məşhur ziyalı qadınları idi.

Adından da göründüyü kimi bu romanda represiyanın məhz qadınlara yaşatdığı faciələr ön plana çəkilmişdir. Biz bu romanda ailəsindən, sevdiklərindən, övladlarından zorla qoparılmış, fiziki və mənəvi təhqirlərə, təcavüzlərə məruz qalmış, açaldılmış qadınların faciəsinə şahid şahid oluruq.

“ALJİR”in qəhrəmanları həbs olunana qədər sovet ideologiyasına sdaqətlə xidmət edən, eyni zamanda bu ideologiyaya ürəkdən inanan ziyalılar idi. Əsərin əsas obrazlarından olan Gülnarə həyatı qədər sevdiyi Vəkil totalitar sovet rejiminin əleyhinə çıxıb ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qaldıqda belə onunla getmir. “Sənin bu əsarət adlandırdığın rejim mənim kimilərinin qanı bahasına qurulub. Mən inqilabçıyam. Bu inqilabı şəxsi hislərimə qurban verib ölkəmi tərk edə bilmərəm”, - deyir.

Gülnarə “təmiz bolşevik”, “qırmızı” olduğuna and içməyə hazır olduğu insanların vətən xaini kimi damğalandığını görəndə dəhşətə gəlir. O, sovet rejiminə bütün gücü ilə haqq qazandıрмаğa çalışır. Hiss edir ki, özünün də günahkar olduğunu qəbul etməyə hazırdır. Təki bütün qəlbi ilə inandığı sovet ideologiyasına inamında yanılmasın, uğrunda illərini, sevgisini qurban verdiyi bu mübarizədə haqlı olsun. Amma o anlayırdı ki, Vəkilin dediyi zaman çatıb, “rejim öz balalarını yeyərək ayaqda qalmağa çalışır”.

“ALJİR” romanının əsas obrazlarından biri olan Firuzə də son günə qədər hansı günahına görə bu əzablara düçar olduğunu anlaya bilmir. Fiziki əzablara birtəhər dözsə də, mənəvi əzablara tab gətirə bilmir, sarsılır. Əvvəl həyat yoldaşını, sonra qızını itirir, təcavüzlərə, işgəncələrə məruz qalır. “Mən yenidən ana oldum. Amma unutmuşam, unutmuşam ki, mən axırıncı, və ya birinci dəfə kim zorlayıb.” Bu sözlər Firuzənin və həbs olunan digər qadınların düşərgə həyatının faciəsini bütün çılpalığı ilə əks etdirir.

Həm “ALJİR”, həm də “Şükriyyə taleyim” romanlarında vətən sevgisi, azadlıq xəyalları üçün ölümə məhkum edilən kişilərlə, sürgünlərə, işgəncələrə, məruz qalan qadınlarla yanaşı öz valideynlərinə nifrət hissi ilə böyüdülmə, qohumlarının himayəsində qalıb öz valideynlərini tanımayan uşaqların da faciəsinin şahidi oluruq. Valideynlərindən zorla alıb “sizin valideynləriniz xoşbəxt sovet həyatının düşmənləridir” deyərək öz ailələrinə nifrət hissi ilə böyüməyə məcbur edilən uşaqların faciəsi.

“ALJİR” romanının qəhrəmanlarından olan Pərvanə də hələ 5 yaşında olanda zorla valideynlərindən alınaraq uşaq evinə verilir. Digər uşaqlar kimi o da həftədə bir dəfə keçirilən “izhari-nifrət” toplantılarında öz valideynlərinin xalq düşməni olduğunu etiraf edib Stalindən onları düz yola qaytarmasını xahiş edə-edə utanır. Bu utancla da anasına yazdığı yeganə məktubda valideynlərini ittiham edir. “Ana, niyə dövlətimizi yıxmaq istəyirsiniz? Niyə rəhbərimizə bu qədər düşmən olmusunuz? Mən sizə nifrət edirəm. Sizin kimi valideynimin olmasına görə xəcalət çəkirəm.”

Bu nifrət represiya qurbanlarının bəraət aldığı eşidəndə dəhşətə çevrilir. Bütün qəlbi ilə inandığı rejim Pərvanənin üzərinə çökür. Üç il əvvəl anası barədə olduğunu bildiyi üçün nifrətindən açıb oxumadığı

məktubu axtarıb tapır. Ardınca Qazaxıstana gedib güc-bəla ilə yanına qaytarsa da, artıq neçə illərdir gözləri tutulan Firuzə: “Qanunlara təslim olan insanın qəlbi olmaz. Sən qanunların diktəsi ilə bizi tərk etdin, onların diktəsi ilə də geri döndün”, -deyərək onu heç vaxt bağışlamır.

Ülviyyə Tahir represiya mövzusunda yazdığı növbəti əsərində - “Şükriyyə taleyim” romanında görkəmli şair Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə Axundzadənin faciəsini əks etdirir. Ömrünün ən xoşbəxt illərini yaşadığı günlərin birində Şükriyyə çox sevdiyi həyat yoldaşından, övladlarından qoparılib həbsxanaya atılanda onu qarşıda nələrin gözlədiyini təsəvvür belə etmir, bunun bir səhv olduğunu, ədalətin barpa olunacağına inanır. Amma tezliklə qatı kommunist Ceyran Bayramova ilə eyni zəncirə vurulub sürgün olunanda anlayır ki, “azadlıq” sözü “şərəfsizlik” ilə sinonimləşmiş, ədalət isə qətlə yetirilmişdir”.

Ülviyyə Tahir “ALJİR”də olduğu kimi bu əsərdə də Şükriyyə ilə yanaşı Akmola düşərgəsində saxlanılan digər qadınların da faciəli həyatına işıq salır. Təcavüzə məruz qaldıqdan sonra dünyaya gələn körpəsinə sahib çıxan, bəzən isə çəkdikləri əzabların günahkarı kimi övladını öz əlləri ilə öldürən, dəli olan, şaxtadan donub ölən, düşərgədən qaçmaq istəyərkən öldürülən, intihar edən, döyülürək öldürülən qadınların həyatına...

Verdiyi müsahibələrin birində Ülviyyə Tahir araşdırma apararkən çox dəhşətli faktlarla, kütləvi zorlamalar, əcaib işgəncə metodları ilə üzləşdiyini bildirərək bəzi dəhşətləri yazmağa gücünün çatmadığını qeyd etmişdir.

Həm “ALJİR”, həm də “Şükriyyə taleyim” romanlarını oxuyarkən yazıçının apardığı ciddi və əhatəli araşdırmanın şahidi oluruq. Bu çətin araşdırmaların və zəngin yazıçı təxəyyülünün yekunu olaraq Ü.Tahirin sovet represiyasının qaranlıq məqamlarını əks etdirməklə yanaşı ədəbiyyatımıza iki möhtəşəm əsər bəxş etdiyini deyə bilərik.

Sovet represiyasının dəhşətlərini yaşayan Azərbaycan qadınlarının sürgündəki həyatlarını əks etdirən əsərlərdən biri də Mehriban Ələkbərzadənin müəllifi olduğu “Kod adı: "V.X.A."” pyesidir. Bu əsərdə 37 qadının: Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə Cavad, M.Müşviqin həyat yoldaşı Dilbər Axundzadə, “Şərq qadını” jurnalının redaktoru, Azərbaycan tarixinin ilk qadın naziri Ayna Sultanova, Azərbaycanda ilk

pəşəkar qadın pianoçu Xədicə Qayıbova, aktrisa Panfiliya Tanailidi, Quba Qızlar Seminariyasının direktoru Sənubər Eyyubova, Azərbaycanda qadın hərəkatının liderlərindən olan Ceyran Bayramova və başqalarının bədii obrazı yaradılmışdır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin 20-30-cu illərində tüğyan edən sovet represiyasını əks etdirən onlarla əsər yazılmışdır. İsmayıl Şıxlının “Ölən dünyam”, Hüseyn Abbaszadənin “Qayıdanlardan biri”, Qumral Sadıqzadənin “Son mənzili Xəzər oldu”, Ülviyyə Tahirin “ALJİR” və “Şükriyyə taleyim”, Ələviyyə Babayevanın “Əlvida” romanları və Mehriban Ələkbərzadənin “Kod adı: "V.X.A."” pyesi bu əsərlər içərisində mühüm yer tutur.

Bu əsərlərdə həmin dövrün real mənzərələri əks etdirilməklə yanaşı günahsız olduqları halda işgəncəyə, sürgünə, güllələnməyə məruz qalan soydaşlarımızın: ədəbiyyat, incəsənət, elm və dövlət xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin, eləcə də sadə insanların bədii obrazı yaradılmış, onların məruz qaldıqları qeyri-insani işgəncələr, həbsxana və sürgünlər və qısa müddətli dinləmələrdə verilən ölüm hökmləri də emosional dillə əks olunmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq hələ də o dövrü əks etdirən yeni-yeni əsərlərin yazılmasına, neçə-neçə günahsız insanın xatirəsinin əbədiləşdirilməsinə ehtiyac var.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İsmayıl Şıxlı “Ölən dünyam” Qanun nəşriyyatı Bakı 2021
2. Qumral Sadıqzadə “Son mənzili Xəzər oldu” “Xan” nəşriyyatı, Bakı 2017
3. Ülviyyə Tahir “ALJİR” Parlaq imzalar nəşriyyatı Bakı 2017
4. Ülviyyə Tahir “Şükriyyə taleyim” Parlaq imzalar nəşriyyatı Bakı 2020
5. Mişkinaz Cavid, Turan Cavid “Hüseyn Cavid haqqında xatirələr” “Xan” nəşriyyatı, Bakı 2020
6. Kəmalə Cəfərova “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında repressiya ictimai-siyasi prosesin ən böyük hadisəsi kimi” Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 2 (17) “Elm və təhsil” nəşriyyatı Bakı 2019
7. “Repressiya: Gizlin və gerçəkləri ilə...” Ədəbiyyat qəzeti. 20. 01.2018.

8. Aslan Kənan “ XX əsrdə repressiyalara məruz qalanlar” Azərneşr, Bakı 2011

Sevinc Ziyad qızı Məhərrəmovə
MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATINDA SOVET REPRESİYASININ ƏKSİ

Xülasə

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan ədəbiyyatında əks olunan mövzulardan biri də 1920-30-cu illər repressiyası oldu. Totalitar sovet rejimində əsl həqiqətləri yazma bilməyən yazarlarımız müstəqillik illərində bu sahədə ciddi araşdırmalar apararaq oxuculara xeyli sayda bədii əsər təqdim etdilər.

Məqalədə İsmayıl Şıxlının “Ölüm dünyam”, Hüseyn Abbaszadənin “Qayıdanlardan biri”, Qumral Sadıqzadənin “Son mənzili Xəzər oldu”, Ülviyyə Tahirin “ALJİR” və “Şükriyyə taleyim”, Ələviyyə Babayevanın “Əlvida” romanları repressiya mövzusunda yazılmış əsərlər olaraq təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: müstəqillik dövrü ədəbiyyatı, repressiya mövzusu, repressiya qurbanları, totalitar sovet rejimi, vətən xainlərinin həyat yoldaşları

SEVINC ZIYAD GIZI MAHARRAMOVA
REFLECTION OF SOVIET REPRESSION IN
AZERBAIJANI LITERATURE DURING THE PERIOD OF
INDEPENDENCE

Summary

After the restoration of independence, one of the topics reflected in Azerbaijani literature was the repression of the 1920s and 30s. During the years of independence, our writers, who could not write the real truth during the totalitarian Soviet regime, conducted serious research in this field and presented a large number of fiction works to the readers.

In the article, Ismayil Shikhli's "My Death World", Huseyn Abbaszade's "One of the Returnees", Gumral Sadiqzade's "The Last Apartment Was Khazar", Ulviyya Tahir's "ALJIR" and "Shukriya

Taleyim", Alaviyya Babayeva's "Farewell" were analyzed as works written on the subject of repression.

Key words: literature of the period of independence, subject of repression, victims of repression, totalitarian Soviet regime, spouses of traitors.

СЕВИНДЖ ЗИЯД КЫЗЫ МАГЕРРАМОВА

ОТРАЖЕНИЕ СОВЕТСКИХ РЕПРЕССИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

РЕЗЮМЕ

После восстановления независимости одной из тем, отраженных в азербайджанской литературе, стали репрессии 1920-30-х годов. За годы независимости наши писатели, не сумевшие написать настоящую правду при тоталитарном советском режиме, провели серьезные исследования в этой области и представили читателям большое количество художественных произведений.

В статье проанализированы «Мой мир смерти» Исмаила Шихлы, «Один из вернувшихся» Гусейна Аббасзаде, «Последняя квартира была Хазаром» Гумрала Садыкзаде, «АЛЖИР» и «Шукрия Талейим» Ульвии Тахира, «Прощание» Алавии Бабаевой. произведения, написанные на тему репрессий.

Ключевые слова: литература периода независимости, субъект репрессий, жертвы репрессий, тоталитарный советский режим, жены предателей.

Rəyçi: Dosent Sabir Məmmədov